

NEFORMALIAUS UGDYMO EDUKACINIS DISKURSAS

Nepamokinė veikla kaip sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių ugdymo veiksnys

Rita Raudeliūnaitė

Lektorė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė
Mykolo Romerio universiteto
Socialinio darbo katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
El. paštas: ritara@takas.lt

Iškeliama regėjimo neįgalumą turinčių paauglių socialinių įgūdžių ugdymo problema, kaip svarbi asmens socialinės integracijos į visuomenę sąlyga. Straipsnyje svarbiausias dėmesys skiriamas nepamokinei veiklai, kaip svarbiam pedagoginiam veiksnui, determinuojančiam socialinių įgūdžių raidą. To siekiant atskleidžiamas veiklos tikslingumo, asmeninio ir socialinio reikšmingo savarankiškumo ir santykių humaniškumo ryšys su socialiniais įgūdžiais (intrapersonaliniiais, interpersonaliniais bei veiklos ir bendradarbiavimo). Nemažai vietos straipsnyje skiriama sutrikusio regėjimo paauglių nepamokinės veiklos ypatumams atskleisti.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė integracija, socialiniai įgūdžiai, nepamokinė veikla, veiklos tikslingumas, prasmingumas, aktyvumas, humaniškumas.

Pastaraisiais metais reformuojant švietimo sistemą vis daugiau dėmesio skiriama neįgalumą turinčių vaikų socialinei integracijai, galinčiai palengvinti jų adaptacijos bei socializacijos procesus socialinėje aplinkoje ir per tai sumažinti socialinę atskirtį. Ieškant šios problemos sprendimo strategijų, ypatingas vaidmuo skiriamas socialiniams įgūdžiams, kaip socialinės kompetencijos svarbiausiai išraiškai, ugdyti. Socialiniai įgūdžiai siejami su asmens gebėjimu efektyviai funkcionuoti socialinėse sąveikose bei įvairiais

veiklos lygiais, sėkmingai adaptuotis kintančioje socialinėje aplinkoje, daryti įtaką aplinkai ar net ją keisti (M. J. Elias, J. F. Clabby, 1992; D. W. Hargie, 1997; R. Lekavičienė, 2000; ir kt.). Vadinasi, socialinių įgūdžių ugdymas įgalintų asmenį veiksmingiau dalyvauti visuomenės gyvenime. Todėl nemažai autorių, nagrinėjančių specialiųjų poreikių vaikų, iš jų ir sutrikusio regėjimo, socialines ir edukacines problemas, iškelia socialinių įgūdžių ugdymą, kaip svarbų socialinės integracijos į visuomenę veiksnį.

Analizuojant psichologinę bei pedagoginę literatūrą pastebėta, kad socialiniai įgūdžiai dažniausiai siejami su asmens *santykiais su savimi, kitais žmonėmis, veikla*. Todėl, tyrinėjant sutrikusio regėjimo paauglių socialinius įgūdžius, pagrindu pasirinktos šios santykių sritys, leidusios išskirti intrapersonalinius (savęs pažinimo, savęs vertinimo, savikontrolės), interpersonalinius (ryšio užmezgimo, verbalinio ir neverbalinio ryšio, tarpusavio sąveikos ir konfliktų sprendimo) bei veiklos ir bendradarbiavimo (veiklos organizavimo, palankios veiklos atmosferos kūrimo ir veiklos rezultatų vertinimo) įgūdžius.

Sprendžiant sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių ugdymo problemą, ypač svarbu plėtoti jų socialinio patyrimo įvairiapusiškos veiklos galimybes, išreiškiančias aktyvų žmogaus santykį su aplinkiniu pasauliu. Per veiklą atsiranda vis sudėtingesnių ryšių su socialine aplinka, galimybių ją pažinti, plėsti individualų gyvenimišką patyrimą, taip pat keistis pačiam ir keisti aplinką. Tyrinėtojai (K. W. Merrell, G. A. Gimpel, 1998; M. Gaigalienė, R. Markarskaitė, 2001; ir kt.) pabrėžia, kad veikla yra svarbus socialinių įgūdžių ugdymo veiksnys, nes socialiniai įgūdžiai reiškiasi ir formuojasi tik pačiam individui aktyviai veikiant.

Socialiniams įgūdžiams ugdyti mokykloje didelių galimybių teikia tiek *mokomoji*, tiek *nepamokinė* veikla. *Mokomoji* veikla, kaip viena iš svarbiausių mokinio veiklos rūšių, padeda pažinti žmonijos sukauptos patirties pagrindus, įvaldyti teorinės ir praktinės veiklos mokėjimus ir įgūdžius, pasirengti aktyviai, savarankiškai ir produktyviai veikti gyvenime. Ši veikla sudaro realias galimybes ne tik sistemingai ir nuosekliai lavinti, bet ir auklėti mokinius, ugdyti jų tinkamą santykį su savimi, kitais žmonėmis, veikla, socialine tikrove.

Taip pat svarbi mokinio gyvenimo sritis – *nepamokinė veikla*. Tyrinėtojų (S. Dzenuškaitė, 1991; I. Ramaneckienė, 1998; M. Barkauskaitė, 2001; S. Dapkienė, 2002; ir kt.) teigimu, įvairiopa nepamokinė veikla teikia dideles išgales priartinti mokinį prie gyvenimo. Ji sudaro sąlygas sueiti į realius santykius su tikrove, ištraukti į socialinių santykių sistemas, ugdyti socialinius įgūdžius. Vadinasi, nepamokinė veikla gali padėti ir formuotis, ir įgyvendinti susiformavusius socialinius įgūdžius, sutvirtinti ir išplėsti juos praktine patirtimi. Be to, ši veikla tampa reikšminga paauglystės metais, nes paauglys siekia ištraukti į platesnę socialinių santykių sistemą, įtvirtinti savo socialinį statusą. Taigi ugdant paauglių socialinius įgūdžius svarbu panaudoti ne tik mokyklos, bet ir nepamokinės veiklos galimybes.

Kita vertus, mokslinių tyrimų analizė parodė, kad socialinių įgūdžių ugdymui mokykloje kol kas nėra skiriama pakankamai dėmesio. Be to, Lietuvoje ši problema mažai tyrinėta, o ypač sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių ugdymo pedagoginės prielaidos. Vadinasi, tikslinga atlikti tyrimus, kurie padėtų atskleisti minėtų paauglių socialinių įgūdžių būklę ir numatyti jų tobulinimo galimybes.

Į tai atsižvelgus **tyrimo objektu** buvo pasirinkta sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių būklė ir socialinių įgūdžių ugdymo prielaidos.

Tyrimo tikslas – atskleisti sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių raiškos ypatumus ir jų ugdymo pedagogines prielaidas, pagrindinį dėmesį kreipiant į veiklą, kaip svarbų pedagoginį veiksnį.

Šiame **straipsnyje** ir bus siekiama atskleisti paauglių socialinių įgūdžių ir jų nepamokinės veiklos ryšį ir paanalizuoti sutrikusio regėjimo paauglių nepamokinės veiklos būklę.

Tyrimo teorinis pagrindimas

Tyrimo metu pasirinkus veiklą, kaip svarbų socialinių įgūdžių sklaidos pedagoginį veiksni, svarbu išskirti esminius tokios veiklos įvertinimo kriterijus. Remiantis psichologų ir edukologų (N. R. Crick ir K. A. Dodge, 1994; L. Jovaiša, 2003; B. Bitinas 2004; S. Dzenuškaitė, 1991; A. Sprindžiūnas, 2000; ir kt.) darbais, svarbiausiais veiklos efektyvumo vertinimo kriterijais laikyta: *veiklos tikslingumas, veiklos asmeninis ir socialinis reikšmingumas, veiklos aktyvumas ir santykių humaniškumas*.

Išskiriant *veiklos tikslingumo kriterijų* laikytasi požiūrio, kad veiklos efektyvumas daug priklauso nuo tikslo, kaip veiklos pagrindo. Svarbiausiais veiklos tikslingumo rodikliais buvo pasirinkta *tikslų konkretumas ir tikslų ryšys su mokinių individualiais ypatumais*. Manyta, kad kuo konkretesnis tikslas, tuo bus veiksmingesnis veiklos rezultatas, nes tikslo konkretumas padeda sukcentruoti jėgas ir atitinkamai veikti. Kita vertus, jei veiklos tikslai neatitiks mokinių individualių ypatumų, tokia veikla slopins jų motyvaciją, aktyvumą, domėjimąsi ja ir neturės teigiamo auklėjamojo poveikio.

Veiklos reikšmingumo kriterijaus išskyrimą lėmė pedagoginėje literatūroje keliama mintis, jog vaiko asmenybės ir elgesio pokyčiai yra pozityvūs tik tuomet, kai jis tiki tuo, ką daro prasmingai bei vertingai. Jei veiklos prasmė nesuvokiama, sumažėja veiklumas arba net nutrūksta, „nes baigiasi motyvacija, teigiami santykiai su ja“ (L. Jovaiša, 2003, p. 42). Edukologiniu požiūriu svarbiausi veiklos reikšmingumo rodikliai – *veiklos asmeninis ir socialinis prasmingumas* (A. Juodaitytė, 2002; B. Bitinas, 2004; ir kt.). Veikla moksleiviui bus asmeniškai prasminga, kai jis įžvelgs jos prasmę savo gyvenimui, galės atskleisti savo gabumus, realizuoti kitas galimybes, patenkinti reikšmingus savo poreikius ir

veikdamas patirs malonių išgyvenimų bei naudingai praleis laiką. Veiklos socialinis reikšmingumas sietinas su gerų darbų darymu kitiems žmonės, visuomenei, įvairių socialinių vaidmenų atlikimu, dalijimusi savo patirtimi su kitais ir kt. Ugdytiniai, atlikdami socialiai prasmingus veiksmus, internalizuoja socialines vertybes bei įtvirtina socialiai vertingo elgesio normas.

Remiantis edukologų (W. M. Bukowski, K. H. Rubin, J. G. Parker (2002), M. Gaigalienė, R. Makarskaitė (2001), G. Kvieskienė (2000), I. Leliugienė (2003) ir kt.) darbais, išskirtas *veiklos aktyvumo* kriterijus ir svarbiausiu jo rodikliu laikyta *veiklos savarankiškumas*, paties vaiko noras bei iniciatyva įsitraukti į veiklą, pateikti įvairių pasiūlymų, savo noru pasirinkti veiklos būdus ir priemones, taip pat savo noru atlikti įvairias užduotis ir imtis vertinti savo veiklos rezultatus.

Prie veiklos efektyvumo vertinimo kriterijų buvo priskirtas ir *santykių humaniškumas*. Remiantis G. Butkienės, A. Kepalaitės (1996), E. Martišauskienės (2004) ir kt. darbais, svarbiausiais santykių humaniškumo veiklos rodikliais yra laikoma *pagarba ir pasitikėjimas* mokiniu, *pagalba* jam, pedagogui dėmesingai mokiniui išklausančiam, jo siūlymus pripažįstant, jį suprantant ir užjaučiant, tikint jo jėgomis, jam padedant.

Remiantis šiais veiklos efektyvumo vertinimo kriterijais, buvo sudarytas *efektyvios nepamokinės veiklos modelis*, kuriuo norėta iširti, kas daugiausia gali turėti įtakos sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių raidai. Kartu norėta sužinoti, kaip panaudojamos nepamokinės veiklos galimybės ugdant paauglių socialinius įgūdžius.

Siekiant detaliau pagrįsti efektyvios nepamokinės veiklos modelio tinkamumą, taikytas *veiklos analizės* metodas. Tai, kad kintamieji tinka

1 lentelė. *Efektvios nepamokinės veiklos požymių pasiskirstymas pagal veiksnius*

Veiklos vertinimo kriterijai	Konkretūs rodikliai	Jų reikšmės empiriniai požymiai	Veiksniai			
			I	II	III	IV
Veiklos tikslin-gumas	Tikslų konkretumas	Veiklos tikslai mokiniams yra aiškūs (suprantami)	– 0,188	0,246	0,009	0,656
		Ne per daug sudėtingi (įgyvendinami)	0,005	0,460	–0,212	0,536
	Tikslų ryšys su mokinių individualiais ypatumais	Atitinka mokinių socialinių įgūdžių lygį	0,440	0,672	0,262	–0,008
		Atitinka mokinių interesus, polinkius bei pomėgius	0,171	0,508	–0,007	0,001
Veiklos reikšmin-gumas	Veiklos asmeninis prasmingumas	Turimos žinios pritaikomos praktiškai	0,006	0,490	0,205	–0,164
		Plėtojami mokinių socialiniai įgūdžiai	0,407	0,668	0,313	–0,004
		Veikiant patiriama malonių išgyvenimų	0,448	0,590	0,329	0,126
		Naudingai (ne tuščiai) praleidžiamas laikas	0,008	0,514	0,341	0,215
	Veiklos socialinis prasmingumas	Dalijamasi savo patirtimi (žiniomis, požiūriais, mokėjimais)	0,670	0,208	0,282	0,007
		Atliekamos įvairios socialinės paslaugos	0,410	0,342	–0,009	–0,007
		Atliekami įvairūs socialiniai vaidmenys	0,709	0,003	0,004	–0,254
		Įžvelgiamos atskirų veiksmų pasekmės kitiems žmonėms	0,548	0,424	–0,005	–0,164
Veiklos aktyvumas	Veiklos savarankiškumas	Mokiniai įsitraukia į įvairią veiklą	0,683	–0,008	0,003	0,172
		Pateikia pasiūlymų veiklai organizuoti	0,544	0,243	–0,006	0,350
		Pasirenka veiklos atlikimo būdus bei priemones	0,725	–0,210	0,009	0,279
		Atlieka konkrečias užduotis	0,649	–0,002	–0,009	0,143
		Imasi vertinti veiklos rezultatus	0,656	0,006	–0,118	–0,004
Santykių humaniš-kumas	Pagarba, pasitikėjimas, pagalba	Dėmesingai išklausomi mokinių vertinimai (nuomonės, požiūriai, abejonės)	0,006	0,249	0,514	–0,008
		Pripažįstami (neatmetami) jų pasiūlymai veiklai gerinti	0,233	0,152	0,449	0,142
		Suprantami mokinio norai	0,448	0,008	0,521	–0,214
		Mokiniai užjaučiami, kai jie veikdami patiria nesėkmę	0,293	0,002	0,515	0,007
		Tikima, kad jie įveiks iškilusius sunkumus	– 0,008	0,001	0,721	0,125
		Padedama jiems, kai reikalinga pagalba	0,135	0,241	0,426	–0,133

veiksnių analizei, patvirtina ir aukšta Kaizerio–Mejerio–Olkinio mato reikšmė – 0,799. Todėl galima teigti, kad visi į modelį įtraukti empiriniai požymiai glaudžiai susiję ir yra reikšmingi. Patikrinus skalės homogeniškumą (Cronbach alpha), nustatytas aukštas jo lygis – 0,810.

Atlikta veiksnių analizė padėjo išryškinti efektvios nepamokinės veiklos tam tikrų požymių reikšmingumą (1 lentelė).

Pritaikę veiksnių analizės pagrindinių komponentų metodą, buvo išskirti keturi veiksniai, kurių bendra paaiškinama dalis yra 47,2 proc.

Pirmas veiksnys sujungė empirinius požymius, reiškiančius *veiklos socialinį prasmingumą* (dalijamasi savo patirtimi (žiniomis, požiūriais, mokyjimais); atliekami įvairūs socialiniai vaidmenys; išvelgiamos atskirų veiksmų pasekmės kitiems žmonėms) ir *veiklos aktyvumas* (įsitraukia į įvairią veiklą; pateikia pasiūlymų veiklai organizuoti; pasirenka veiklos atlikimo būdus bei priemones; atlieka konkrečias užduotis; imasi vertinti veiklos rezultatus).

Antrą veiksnį sudarė empiriniai požymiai, išreiškiantys, kaip *tiksiai atitinka mokinių individualius ypatumus* (tikslai parodo mokinių socialinių įgūdžių lygį; atitinka mokinių interesus bei polinkius) ir veiklos *asmeninio prasmingumo* (turimos žinios pritaikomos praktiškai; plėtojami mokinių socialiniai įgūdžiai; veikiant patiriama malonių išgyvenimų; naudingai (ne tuščiai) praleidžiamas laikas) turinį.

Trečią veiksnį atspindi empiriniai požymiai, išreiškiantys *santykių humaniškumą* (dėmesingai išklausomi mokinių vertinimai (nuomonės, požiūriai, abejonės); pripažįstami (neatmetami) jų pasiūlymai veiklai gerinti; suprantami mokinio norai; mokiniai užjaučiami, kai jie patiria nesėkmę veikdami; tikima, kad jie įveiks iškilusius sunkumus; padedama jiems, kai reikalinga pagalba).

Ketvirtas veiksnys sujungė empirinius požymius, apimančius *veiklos tikslų konkretumą* turinį (veiklos tikslai mokiniams yra aiškūs (suprantami); ne per daug sudėtingi (įgyvendinami)).

Be to, veiksmų analizė atskleidė, kad visų minėtų empirinių požymių vertės yra statistiškai reikšmingos. Pirmiausia pasakytina apie empirinius požymius (veiksmų svarba tarp 0,649 ir 0,725), apibūdinančius nepamokinės veiklos *tikslų ryšį su mokinių individualiais ypatumais* (parodo mokinių socialinių įgūdžių lygį), *tikslų konkretumą* (tikslai mokiniams aiškūs, suprantami),

veiklos asmeninį prasmingumą (plėtojami mokinių socialiniai įgūdžiai), *veiklos socialinį prasmingumą* (mokiniai dalijasi savo patirtimi, atlieka įvairius socialinius vaidmenis), *veiklos aktyvumą* (įsitraukia į įvairią veiklą; pasirenka veiklos atlikimo būdus bei priemones; atlieka konkrečias užduotis; imasi vertinti veiklos rezultatus) bei *santykių humaniškumą* (tikima, kad jie įveiks iškilusius sunkumus).

Taip pat reikšmingi ir kiti empiriniai požymiai (veiksmų svarba $> 0,5$), išreiškiantys *veiklos tikslingumą*, *veiklos asmeninį ir socialinį prasmingumą*, *veiklos aktyvumą* ir *santykių humaniškumą* (tikslai ne per daug sudėtingi; atitinka mokinių interesus, poreikius ir polinkius; dėmesingai išklausomi mokinių vertinimai; suprantami mokinio norai). Todėl tiriant sutrikusio regėjimo paauglių nepamokinę veiklą šis modelis laikytas pagrindu.

Tyrimo metodai

Mokslinės literatūros analizė. Artimos darbo temai psichologinės, sociologinės, pedagoginės ir tifologinės literatūros analizavimas, lyginimas ir vertinimas padėjo sukurti sutrikusio regėjimo paauglių efektyvios veiklos modelį bei sudaryti tyrimo priemones.

Mokinių *apklausos raštu metodas*, skirtas išsiaiškinti esamas ir potencialias *nepamokinės veiklos galimybes* ugdant regėjimo neįgalumą turinčių paauglių socialinius įgūdžius.

Naudotasi apklausos raštu priemone – originaliu *klausimynu*. Sudarant šį klausimyną buvo remtasi efektyvios veiklos modeliu. Vertinimo *kriterijais* pasirinkta: veiklos tikslingumas, veiklos prasmingumas (asmeninis ir socialinis), veiklos aktyvumas ir veikloje dalyvaujančių asmenų santykių humaniškumas. Mokinių buvo klausama, ar mokomoji ir nepamokinė veikla dažnai būna tikslinga, prasminga, aktyvi, ar pedagogų

santykiai su mokiniais humaniški. Klausimų sudarė ne visiems rodomi klausimai, kurie buvo vertinami pagal balų skalę (taikoma 5 balų skalė).

Mokinių *stebėjimo metodus* papildė apklausos metodu gautus duomenis. Buvo pasirinkta atviro stebėjimo forma. Stebėjimu siekta gauti informaciją, ar paaugliai per nepamokinę veiklą nuoširdžiai bendrauja su pedagogais, klasės draugais (dalijasi mintimis, sumanymais, dėmesingai išklauso pedagoga, klasės draugus, pripažįsta jų siūlymus, stengiasi kuo geriau bei kūrybiškiau atlikti užduotis, dalijasi savo patirtimi su kitais, iškilus reikalui, prašo patarimo, pagalbos). Stebint buvo registruojamas stebimų charakteristikų dažnumas (pasikartojamumas) (pagal K. Kardelį, 2002). Buvo stebėta po 3 nepamokinės veiklos būdus Vilniaus ir Kauno specialiųjų mokyklų 6, 7, 8, 9, 10 klasėse. Stebėjimo metodas leido labiau išvystyti nepamokinės veiklos galimybes plėtojant paauglių socialinius įgūdžius. Taip pat šis metodas padėjo atskleisti, kaip pedagogams praktiškai pavyksta sudaryti palankias sąlygas paauglių socialinių įgūdžių plėtotei.

Statistinės analizės metodai: aprašomoji statistika (dažnių pasiskirstymo analizė, vidurkių skaičiavimas), veiksmų ir koreliacinė (Spearman koreliacijos koeficientas) analizė, skalės

vienalytiškumo (Cronbach alfa) tyrimas. Surinktų duomenų statistinė analizė buvo atlikta naudojant programų paketą SPSS (Statistic Package for Social Sciences) 11.0 for Windows.

Tyrimas buvo atliktas dviejose *specialiosiose mokyklose*: Kauno silpnaregių internatinėje mokykloje ir Vilniuje – Aklųjų ir silpnaregių ugdymo centre. Buvo tiriami 92 šeštų, septintų, aštuntų, devintų ir dešimtų klasių paaugliai (tiek jų tuo metu buvo). Tyrimas atliktas 2004 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais.

Paauglių socialinių įgūdžių ir jų nepamokinės veiklos sąsajos. Tyrimo metu norėta išsiaiškinti, ar nepamokinės veiklos tikslingumas, veiklos asmeninis ir socialinis prasmingumas bei veiklos aktyvumas ir santykių humaniškumas turi įtakos socialiniams įgūdžiams.

Tyrimo rezultatai atskleidė statistiškai reikšmingus paauglių socialinių įgūdžių ir minėtų veiklos parametrų ryšius (2 lentelė).

Duomenys parodė, kad yra glaudūs nepamokinės veiklos tikslingumo ir intrapersonalinių bei tarpusavio sąveikos sukūrimo, veiklos organizavimo ir veiklos rezultatų vertinimo įgūdžių ryšiai. Tai yra paaugliams keliami aiškūs ir pasiekiami bei atitinkantys jų individualius ypatumus tikslai gali paskatinti šių įgūdžių raidą. Tai patvirtina kitų tyrinėtojų (R. J. Arends, 1998;

2 lentelė. Paauglių nepamokinės veiklos ir socialinių įgūdžių sąsajos

Veiklos rodikliai	Intrapersonaliniai			Interpersonaliniai					Veiklos ir bendradarbiavimo	
	Savęs pažinimo	Savęs vertinimo	Savikontrolės	Ryšio užmezgimo	Verbalių ryšio	Neverbalinio kontakto	Tarpusavio sąveikos sukūrimo	Konfliktų sprendimo	Veiklos organizavimo	Veiklos rezultatų vertinimo
Tikslingumas	0,342**	0,347**	0,236*	0,236*	0,257*	0,135	0,321**	0,269**	0,340**	0,329**
Asmeninis prasmingumas	0,370**	0,305**	0,366**	0,477**	0,292**	0,359**	0,465**	0,339**	0,245*	0,309**
Socialinis prasmingumas	0,428**	0,348*	0,321**	0,320**	0,313**	0,212*	0,312**	0,316**	0,317**	0,322*
Aktyvumas	0,374**	0,385**	0,322**	0,213*	0,286**	0,122	0,310**	0,349**	0,440**	0,269**
Santykių humaniškumas	0,284**	0,365**	0,257*	0,310**	0,241*	0,236*	0,292**	0,335**	0,386**	0,329**

p < 0,05; ** p < 0,01

G. Butkienė, A. Kepalaitė, 1996; ir kt.) išvadas, kad mokiniams keliami aiškūs ir pasiekiami tikslai padeda veiksmingiau organizuoti veiklą, geriau įsigilinti į ją ir orientuoja į norimo rezultato pasiekimą, sėkmės išgyvenimą. O tai savo ruožtu stiprina mokinio *aš* veiksmingumo jausmą ir teigiamai veikia jo savęs vertinimą.

Rastas itin reikšmingas nepamokinės *veiklos asmeninio* prasmingumo ir intrapersonalinių, taip pat veiklos rezultatų vertinimo ir interpersonaliųjų (konfliktų sprendimo, kontaktų užmezgimo, tarpusavio sąveikos sukūrimo) įgūdžių tarpusavio ryšys. Ypač svarbią reikšmę turi veikloje patiriami malonūs išgyvenimai, žinių praktinis pritaikymas bei naudingai praleidžiamas laikas. Tai rodo, kad nepamokinė veikla, teikianti paaugliui asmeninį prasmingumą, gali turėti teigiamą įtaką jo socialiniams įgūdžiams.

Rasta statistiškai reikšmingų ir nepamokinės veiklos *socialinio prasmingo* ir konfliktų sprendimo, tarpusavio sąveikos sukūrimo, taip pat veiklos organizavimo bei savęs pažinimo ir savikontrolės įgūdžių ryšys. Tai rodo, kad paauglys, turėdamas kuo daugiau galimybių bendrauti ir bendradarbiauti su kitais, spręsti problemas, atlikti įvairius vaidmenis, gali įgyti vertingos bendravimo, bendradarbiavimo, problemų sprendimo patirties. Be to, edukologų (A. Juodaitytė, 2002; B. Bitinas, 2004; ir kt.) teigimu, mokiniai socialiai naudingoje veikloje, praktiškai sprenddami aktualią socialinę problemą, turi galimybę geriau save pažinti, išbandyti savo galimybes, pajusti savo reikšmingumą. Tai teigiamai veikia jų savigarbą, pasitikėjimą savimi.

Nustatytas stiprus ir paauglių *veiklos savarankiškumo*, kaip svarbaus veiklos aktyvumo rodiklio, ir jų socialinių įgūdžių ryšys. Tai rodo, kad paauglių savarankiška veikla gali turėti svarbios įtakos jų intrapersonaliniams, interpersonaliams ir veiklos bei bendradarbiavi-

mo įgūdžiams. Gauti duomenys sutampa su kitų tyrinėtojų (D. W. Johnson, R. T. Johnson, K. A. Smit, 1991; R. J. Arends, 1998; G. Butkienė, A. Kepalaitė, 1996; ir kt.) išvadomis, kad mokinio veiklos savarankiškumas padeda jam geriau save pažinti, atskleisti savo galimybes, pasitikėti savo jėgomis. Be to, mokiniai, veikdami savarankiškai, mokosi patys spręsti įvairias problemas, priimti savarankiškus sprendimus, planuoti savo veiklą. Kita vertus, spaudimu, nurodymais, suvaržymais nebus sukurta palanki bendravimo ir darbo atmosfera. Tik sudarytos sąlygos, įgalinančios paauglį savarankiškai, laisvai veikti, skatina jo aktyvumą, kuria palankius tarpusavio bendravimo ir bendradarbiavimo santykius, kurie yra svarbi socialinių įgūdžių ugdymo sąlyga.

Duomenys rodo, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas pedagogų *humaniškų santykių*, grindžiamų pagarba ir pasitikėjimu, ir paauglių socialinių įgūdžių ryšys: veiklos organizavimo ir veiklos rezultatų vertinimo bei konfliktų sprendimo ir savęs vertinimo. Tai rodo, kad humaniški pedagogų santykiai su paaugliais, pagrįsti pagarba ir pasitikėjimu, gali paskatinti šių paauglių socialinių įgūdžių raidą. Remiantis kitų tyrėjų (M. Barkauskaitė, 2001; L. Jovaiša, 2001; A. Juodaitytė, 2002; ir kt.) išvadomis, tik humaniškų santykių „pedagogas–vaikas“ pagrindu gali plėtotis vaikų humaniškas elgesys, jų socialinis kompetentingumas.

Sutrikusio regėjimo paauglių nepamokinės veiklos būklė

Tyrimo rezultatai atskleidė statistiškai reikšmingus paauglių socialinių įgūdžių ir jų nepamokinės veiklos tikslingumo, reikšmingumo, aktyvumo ir santykių humaniškumo ryšius. Todėl tyrimo metu siekta išsiaiškinti, ar specialiųjų mokyklų sutrikusio regėjimo mokiniams organi-

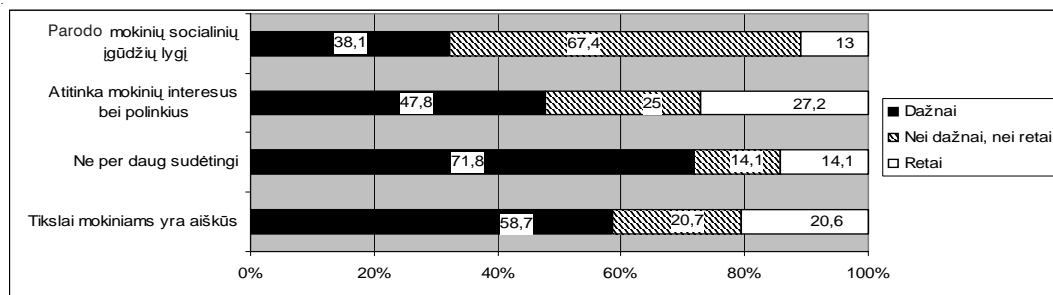
zuojama nepamokinė veikla dažnai būna tikslinga, asmeniškai ir socialiai reikšminga, aktyvi, ar pedagogų santykiai su jais humaniški.

Veiklos tikslingumas tirtas dviem aspektais – *tikslų konkretumo ir tikslų ryšio su mokinių individualiais ypatumais*. Pritaikius tikslų konkretumo ir jų atitikimo mokinių individualiems ypatumams stabilumo kriterijų, gauti tokie rezultatai (1 pav.). Tyrimo duomenys pateikiami pagal 3 stabilumo kriterijus: dažnai (sujungus labai dažnai ir dažnai) nei dažnai, nei retai ir retai (sujungus labai retai ir retai).

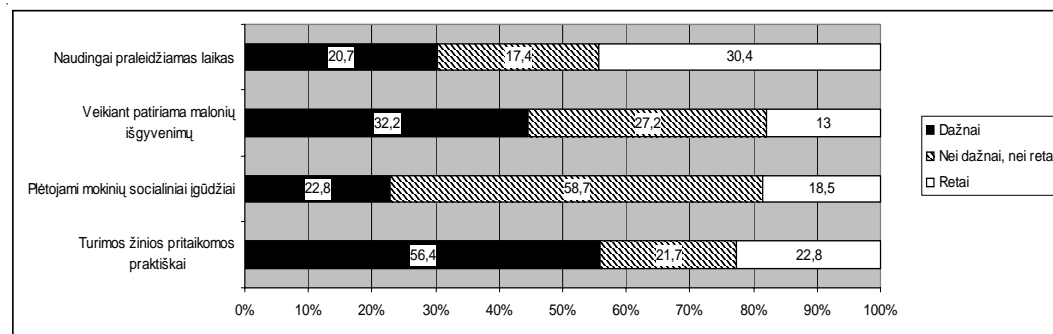
Remiantis mokinių atsakymais, nepamokinėje veikloje keliami tikslai jiems dažniau būna konkretūs nei atitinka jų individualius ypatumus. Detalesnė duomenų analizė apie tikslų konkretumą rodo, kad daugiau nei pusei mokinių nepamokinėje veikloje keliami tikslai dažnai būna aiškūs

(58,7 proc.) ir ne per daug sudėtingi (71,8 proc.). Tačiau verta atkreipti dėmesį į tai, jog penktadalis (20,6 proc.) paauglių nurodė, kad nepamokinėje veikloje keliami tikslai retai jiems būna aiškūs. Tai rodo, kad nepamokinėje veikloje keliami tikslai nėra pakankamai konkretūs. Remiantis kai kurių tyrinėtojų (N. L. Gage, D. C. Berliner, 1994; R. J. Arends, 1996; ir kt.) išvadomis, teigtina, kad keliami neaiškūs, nerealūs tikslai trukdo kryptingai organizuoti veiklą, siekti norimo rezultato, neigiamai veikia mokinių patį save vertinant.

Apžvelgus duomenis apie nepamokinės veiklos tikslų atitikimą paauglių individualiems ypatumams, nustatyta, kad mažiau nei pusė paauglių (47,8 proc.) mano, kad nepamokinės veiklos tikslai atitinka jų interesus, polinkius bei pomėgius. Vadinas, esama nemažai atvejų, kai nepa-

1 pav. Nepamokinės veiklos tikslingumo raiškos dažniai

2 pav. Nepamokinės veiklos asmeninio prasingumo raiškos dažniai

mokinės veiklos tikslai retai atitinka paauglių interesus bei polinkius. Todėl manytina, kad nepamokinės veiklos tikslai nepakankamai atitinka paauglių individualius poreikius. Be abejo, veikla, kuri neatitinka paauglio individualių poreikių, sumažina jo domėjimąsi ja, o per tai susilpnina ir veiklos auklėjamąsias galimybes.

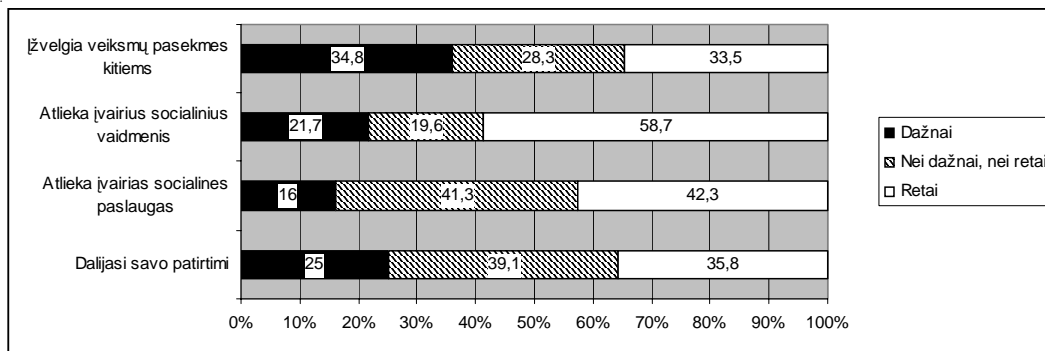
Panašūs rezultatai gauti išanalizavus duomenis apie veiklos tikslų atitikimą mokinių socialinių įgūdžių lygiui. Rasta, kad tik daugiau nei trečdalis (38,1 proc.) paauglių mano, kad nepamokinėje veikloje keliami tikslai atitinka jų socialinių įgūdžių lygį. Tai leidžia manyti, kad nepamokinės veiklos tikslai menkai atitinka mokinių socialinių įgūdžių lygį. Remiantis kitų tyrinėtojų (S. Z. Sacks, 1992; R. J. Arends, 1998; A. Juodaitytė, 2002; ir kt.) išvadomis, matyt, tai būtų galima paaiškinti tuo, kad per mažai skiriama dėmesio mokinių socialinių įgūdžių ugdymui.

Nustatant **veiklos reikšmingumą**, tyrimo objektu buvo pasirinkta *veiklos asmeninis ir socialinis prasmingumas*. Nepamokinės veiklos *asmeninis prasmingumas* buvo tirtas pagal tai, kiek veikla padeda mokiniams plėtoti socialinius įgūdžius ir ar jie veikdami patiria malonių išgyvenimų ir naudingai praleidžia laiką bei įgytas žinias pritaiko praktiškai (2 pav.).

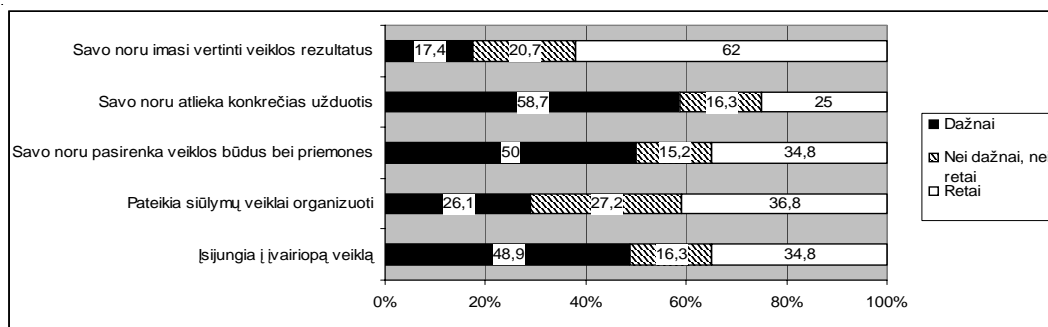
Tyrimo rezultatai rodo, kad tik pusė tiriamųjų dažnai įgytas žinias taiko praktiškai ir trečdalis jų veikdami patiria malonių išgyvenimų. Be to, paaiškėjo, kad tik penktadalis tiriamųjų nurodė, kad nepamokinėje veikloje jie dažnai naudingai praleidžia laiką. Panaši padėti paaiškėjo išanalizavus duomenis apie tai, kiek nepamokinė veikla padeda paaugliams plėtoti socialinius įgūdžius. Nustatyta, kad tik penktadalis (22,8 proc.) paauglių mano, kad nepamokinė veikla jiems padeda plėtoti socialinius įgūdžius. Tai rodo, kad nepamokinė veikla mokiniams yra nepakankamai asmeniškai prasminga. Edukaciniu požiūriu, jei veikla mokiniui nėra asmeniškai prasminga, ji neturi jam teigiamo auklėjamojo poveikio. Tik atlikdami asmeniškai prasmingus veiksmus, ugdytiniai internalizuoja socialines vertybes ir jas praktiškai įtvirtina.

Siekiant atskleisti paauglių požiūrį į veiklos *socialinį prasmingumą*, pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į tai, ar tiriamasis dažnai dalijasi savo patirtimi su kitais ir atlieka įvairius socialinius vaidmenis ir socialines paslaugas bei išvelgia atskirų veiksmų pasekmes kitiems (3 pav.).

Remiantis paauglių atsakymais, organizuojama veikla nėra jiems pakankamai socialiai prasminga. Rasta, kad tik ketvirtadalis paauglių nepamokinėje veikloje dalijasi savo patirtimi su ki-

3 pav. Nepamokinės veiklos socialinio prasmingumo raiškos dažniai

4 pav. Paauglių veiklos aktyvumo raiškos dažniai

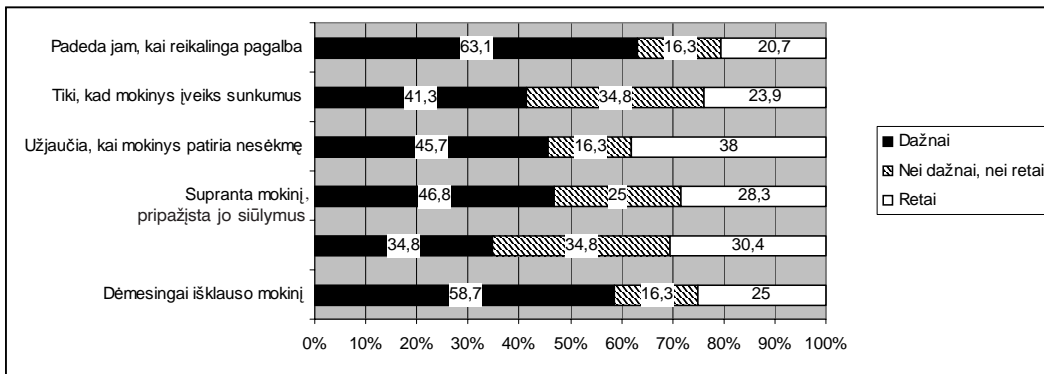
tais. Tai leidžia manyti, kad paaugliai nepakankamai skatinami tarpusavyje dalytis savo patirtimi. Kaip teigia kiti tyrinėtojai, pasidalijimas tarpusavyje patirtimi (diskusijos su kitais apie savo darbo rezultatus, savo darbų pristatymas kitiems, paaiškinimas kitiems, kaip atlikti užduotis ir kt.) yra svarbus socialinių įgūdžių tobulinimo veiksnys (M. J. Elias, J. F. Clabby, 1992; ir kt.).

Vertas dėmesio ir tas faktas, kad tik penktadalis (21,7 proc.) paauglių nurodė, jog jie nepamokinėje veikloje dažnai atlieka įvairius socialinius vaidmenis: padėjėjo, iniciatoriaus, planuotojo, organizatoriaus ir kt. Nustatyta, kad dažniausiai mokiniams tenka atlikėjo vaidmuo. Tai rodo, kad paaugliai yra labiau pasyvūs stebėtojai, klausytojai, vykdytojai ir kt., nei aktyvūs veiklos proceso dalyviai: jos planuotojai, projektuotojai, iniciatoriai ir kt. Gauti duomenys sutampa su kitų tyrinėtojų (L. Jovaiša, 2001; A. Juodaitytė, 2002 ir kt.) išvadomis, kad pedagogai labiau linkę patys priimti sprendimus, sudaro per mažai erdvės paties mokinio aktyvumui, kuomet įvairesniems vaidmenims atlikti. Panaši tendencija užfiksuota ir analizuojant paauglių požiūrį į atliekamas įvairias socialines paslaugas: tik labai nedidelė dalis (16,0 proc.) tiriamųjų jas atlieka. Tai rodo, kad mokiniai yra nepakankamai įtraukti į socialinę veiklą, teikian-

čią naudą kitiems žmonėms, bendruomenei, visuomenei. Gauti duomenys sutampa su kitų tyrinėtojų (A. Sprindžiūnas, 2000; V. Aramavičiūtė, 2005; ir kt.) išvadomis, kad visuomeninė veikla mokyklose nėra pakankamai išplėtotą, o ypač padeda spręsti įvairias socialines problemas. Pridurtina, kad paauglių įsitraukimas į visuomeniškai naudingą veiklą (klasėje, mokykloje, už mokyklos ribų) yra svarbus socialinių įgūdžių ugdymo veiksnys. Paauglys, darydamas gerus darbus kitų, bendruomenės labui, pasijus esąs naudingas, vertingas, o kartu padaugės jo pareigų ir leis atlikti įvairius vaidmenis bei įgyti įvairesnės socialinės patirties.

Nustatant paauglių **veiklos aktyvumą**, siekta išsiaiškinti, ar specialiųjų mokyklų sutrikusio regėjimo paaugliai nepamokinėje veikloje veikia savarankiškai (4 pav.).

Tyrimo duomenys rodo, kad nors daugiau nei pusė paauglių nepamokinėje veikloje dažnai savarankiškai atlieka užduotis, pasirenka veiklos būdus ir priemones, tačiau mažiau nei pusė jų patys savo iniciatyva įsitraukia į veiklą. Taip pat užfiksuota, kad tik nedidelė dalis paauglių dažnai savo iniciatyva imasi vertinti veiklos rezultatus (17,4 proc.) ir pateikia savo siūlymų (26,1 proc.). Tai leidžia manyti, kad paaugliams nėra sudarytos tinkamos sąlygos, skatinančios jų savarankiškumą. Gauti duomenys

5 pav. *Pedagogų humaniškas elgesys su paaugliais nepamokinėje veikloje*

sutampa su kitų tyrinėtojų (M. Barkauskaitė, 1997 ir kt.) išvadomis, kad nemaža dalis paauglių ne visada turi galimybę parodyti savo išradingumą, veikti iniciatyviai, savarankiškai. Pasak L. Jovaišos (2001), mokiniai per dažnai būna pasyvūs klausytojai, stebėtojai, iš jų mažai reikalaujama minties skvarbumo, lankstumo, sumanumo ir kūrybingumo. Per pamokas įgytas pasyvumas perkeliamas ir į nepamokinę veiklą. Be to, autoriaus teigimu, nepamokinėje veikloje mokinių aktyvumą slopina pernelyg surežisuotas aktyvumas, nėra erdvės reikštis individualybei. Pridurtina ir tai, kad, kai mokinys neaktyvus ir nesavarankiškas, neįmanoma veiksmingai ugdyti socialinių įgūdžių.

Tyrimo metu taip pat siekta išsiaiškinti **humaniško pedagogų elgesio** su paaugliais mokojoje ir nepamokinėje veikloje stabilumą (5 pav.).

Duomenys rodo, kad daugiau nei pusė paauglių nurodė, kad pedagogai nepamokinėje veikloje dažnai jiems padeda, kai reikalinga pagalba, dėmesingai juos išklauso. Tačiau apie ketvirtadalis tiriamųjų mano, kad pedagogai retai dėmesingai juos išklauso, o penktadalis – kad jiems padeda. Be to, mažiau nei pusė paauglių mano, kad pedagogai nepamokinėje veikloje nedažnai juos užjaučia ir supranta. Taip pat daugiau nei

trečdalis tiriamųjų nurodė, kad nepamokinėje veikloje pedagogai dažnai tiki, kad jie įveiks iškilusius sunkumus ir pripažįsta jų siūlymus. Vadinasi, esama nemažai paauglių (per trečdalį), su kuriais pedagogai nepamokinėje veikloje retai pasielgia humaniškai: jų neužjaučia, nepriima jų siūlymų, jų nesupranta, dėmesingai ne išklauso ir nepadeda. Tai rodo, kad paaugliai pasigenda humaniškų pedagogų santykių su jais (pagarbos, pasitikėjimo, užuojautos, pagalbos). Kitų tyrinėtojų (M. Barkauskaitė, 1997; V. Targamadzė, 1997; A. G. Davidavičienė, 1996; A. Sprindžiūnas, 2000; P. Dereškevičius, 2000; ir kt.) duomenys taip pat atskleidė panašias tendencijas: mokiniai dažnai pasigenda pedagogų pagarbos, dėmesio, pasitikėjimo, pagalbos ir kt. Tuo tarpu pedagogų humaniško elgesio pavyzdys yra svarbus mokinių humaniško elgesio ugdymo veiksnys.

Išvados

Statistinė analizė atskleidė reikšmingus paauglių nepamokinės veiklos tikslingumo, veiklos reikšmingumo, veiklos aktyvumo ir santykių veikloje humaniškumo ir intrapersonalinių, interpersonalinių bei veiklos ir bendradarbiavimo įgūdžių ryšius. Vadinasi, keliami konkretūs ir

atitinkantys paauglių individualius ypatumus veiklos tikslai, taip pat veiklos asmeninis ir socialinis prasmingumas paaugliui, paauglių veiklos savarankiškumas bei santykių veikloje humaniškumas yra svarbi socialinių įgūdžių raidos prielaida.

Specialiųjų mokyklų sutrikusio regėjimo paaugliams nepamokinėje veikloje keliami tikslai nėra pakankamai konkretūs ir neatitinka jų individualių ypatumų. Keliami tikslai jiems dažnai būna neaiškūs, per daug sudėtingi, neatitinka jų interesų bei polinkių, o ypač neatitinka jų socialinių įgūdžių lygio.

Nepamokinė veikla, mokinių požiūriu jiems nėra pakankamai asmeniškai ir socialiai prasminga: nepakankamai plėtojami paauglių socialiniai įgūdžiai, taip pat jie retai dalijasi savo patirtimi su kitais, neatlieka įvairių socialinių vaid-

menų, nesprenžia įvairių socialinių problemų, neįsitraukia į veiklą, teikiančią naudą kitiems žmonėms, bendruomenei, visuomenei.

Paaugliai nepamokinėje veikloje nepakankamai dažnai veikia savarankiškai: jie retai noriai įsitraukia į veiklą, savo noru pasirenka veiklos būdus bei priemones, o ypač teikia siūlymus ir imasi vertinti veiklos rezultatus.

Nepamokinėje veikloje paaugliai pasigenda humaniškų pedagogų santykių su jais: pagarbos, užuojautos, o ypač pasitikėjimo jais. Tuo tarpu pedagogų humaniškas elgesys yra svarbus mokinių humaniško elgesio etalonas. Humaniški pedagogų santykiai su mokiniais padeda užmegzti glaudesnius tarpusavio ryšius, stiprina mokinių savivertę, paskatina jų žmoniškumo raišką, moko tarpusavio santykių kultūros.

LITERATŪRA

Aramavičiūtė V. Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.

Arends R. J. Mokomės mokyti. Vilnius: Margi raštai, 1998.

Barkauskaitė M. Devintų klasių mokinių nuostatų, vertybių ir vertinimų tyrimas // Pedagogai ir mokiniai: požiūris į švietimo reformą. Vilnius, 1997.

Barkauskaitė M. Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius: VPU, 2001.

Bitinas B. Hodegetika. Vilnius: Kronta, 2004.

Bukowski W. M., Rubin K. H., Parker J. G. Social Competence: Childhood and Adolescence. (http://www.sciencedirect.com/science?_ob=W-WA-A-A-WW-MS..., aplankyta 2003 04 01).

Butkienė G., Kepalaitė A. Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius: Margi raštai, 1996.

Crick N. R., Dodge K. A. A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. Psychological Bulletin, 1994. No. 115. P. 74–101.

Dapkienė S. Papildomas ugdymas. Šiauliai: UAB „Šiaulių knygrišykla“, 2002.

Davidavičienė A. G. Sveikos gyvensenos įtvirtinimas mokykloje. Vilnius, Pedagogikos institutas, 1996.

Dereškevičius P., Rimkevičius V., Targamadžė V. Mokyklos nelankymo priežastys. Vilnius: Žuvėdra, 2000.

Dzenuškaitė S. Mokinių nepamokinės veiklos tobulinimas. Vilnius: PMTI, 1991.

Elias M. J., Clabby J. F. Building social problem-solving skills: guidelines from a school-based program. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1992.

Gage N. L., Berliner D. Pedagoginė psichologija. Vilnius: Alma littera, 1998.

Gaigalienė M., Makarskaitė R. Socialinių įgūdžių ugdymas bendroje veikloje // Socialinis ugdymas: papildomojo ugdymo situacija ir perspektyvos. Respublikinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001. P. 38–45.

Hargie D. W. Communication as skilled performance. The handbook of communication skills. London and New York, 1997.

Johnson D. W., Johnson R. T., Smith K. A. Active Learning: Cooperation in the College Classroom. Edina: International Book Company, 1991.

Jovaiša L. Edukologijos pradmenys. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.

Jovaiša L. Hodegetika: auklėjimo mokslas, Vilnius: Agora, 2003.

Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje, Vilnius: Petro ofsetas, 2002.

Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Kaunas: JUDEX, 2002.

Kvieskienė G. Socializacijos pedagogika. Vilnius: VPU leidykla, 2000.

Lekavičienė R. Socialinės kompetencijos vertinimo metodologijos modifikavimas. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2000.

Leliugienė I. Socialinė pedagogika. Kaunas: Technologija, 2003.

Martišauskienė E. Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys. Vilnius: VPU leidykla, 2004.

Merrell K. W., Gimpel G. A. Social Skills of Children and Adolescents: Conceptualization, Assessment,

Treatment. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1998.

Ramaneckienė I. Papildomas ugdymas. Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 1998.

Sacks S. Z., Kekelis L. K., Gaylord-Ross R. J. (Eds.). The Development of Social Skills by Blind and visually Impaired Students: Exploratory Studies and strategies. New York: American Foundation for the Blind, 1992.

Sprindžiūnas A. X–XII klasių mokinių tolerancijos ugdymas. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2000.

Targamadžė V. Nepalankūs paauglių ir pedagogų santykiai – galima jų neprisitaikymo bendrojo lavinimo mokykloje priežastis // Socialiniai mokslai. Edukologija 2 (6). Kaunas, 1997.

OUT-OF-CLASS ACTIVITIES AS THE FACTOR OF SOCIAL SKILLS TRAINING OF TEENAGERS WITH VISION DISABILITY

Rita Raudeliūnaitė

Summary

The article raises the problem of developing social skills of teenagers with vision disability as an essential condition for social integration. Major attention is given to out-of-class activities as an important educational factor determining the dissemination of social skills. To this end the following essential criteria of activity efficiency assessment were distinguished: expedience of activity, significance of activity, level and degree of activity and humanness of relationship during the activity.

The article analyzes the connection of activity expedience, personal and social significance and humanness of relationship with social skills. Statistical analysis has revealed significant connection between the expedience of teenager activities, significance of activity, level and degree of activity, humanness of relationship during the activity and social skills. This proves that specific goals matching the individual characteristics of teenagers, personal and social meaningfulness for the teenager and level and degree of teenager activity along with the humanness of relationship during the activity is an important prerequisite for the development of social skills. The research was aimed at analyzing whether activities arranged in special schools for students with vision disability are expedient, personally and socially meaningful and intensive and the relationship of teachers and students is humane.

The research results revealed that teenagers often find the goals raised during out-of-class activities un-

lear, too complicated, and not complying with their interests, dispositions and needs and especially being beyond the level of their social skills. Surely, not clear and unrealistic goals hinder the purposeful arrangement of activities and achievement of the expected result; they also undermine the student's self assessment. The activity not in tune with the teenager's individual character lessens his interest in the activity thus weakening the educational effect of the activity.

The data have also revealed that out-of-class activities have low personal and social significance for students. From the educational point of view personally not meaningful activity has no positive educational effect. Therefore during educational out-of-class activities students more often act as passive observers than active participants of the process. Besides, the efficient development of social skills is impossible without the activeness and independence of the student himself.

The research also discovered that during out-of-class activities students miss humanism in teacher-student relationship, namely sympathy and especially confidence in students, whereas human behaviour of teachers is an important benchmark of human behaviour of students. Human relationship of teachers with students helps to establish closer interrelationship, increase student self-confidence, encourage the expression of their humanness and teach the culture of interrelationship.

Ieikta: 2007 04 20

Priimta: 2007 06 30